

FILOZOFICKÉ OTÁZKY LOGIKY (X)¹

Ján SZOMOLÁNYI

IV. Realizmus a antirealizmus

IV.1. D. Davidson I.

Od Fregeho pochádza myšlienka, že význam vety môže byť daný stanovením podmienok, pri ktorých je pravdivá. Tento názor zastávali po Fregem okrem iných Wittgenstein, Carnap, Quine a v súčasnosti je jeho hlavným obhajcom D. Davidson.

Podľa Fregeho mená majú ako denotát, tak aj zmysel, a vety majú tiež svoje denotáty – Pravdu a Nepravdu –, to znamená, že vety sú vlastne menami pravdivostných hodnôt. Myšlienka, či zmysel vyjadrený vetou je určený podmienkami, za ktorých meno vety označuje Pravdu, a zmysel tohto mena je myšlienka, ktorá tieto podmienky spĺňa. Wittgenstein podal v *Traktáte* ešte explicitnejšie vyjadrenie tohto názoru; podľa neho poznať význam vety znamená vedieť, čo nastáva v prípade, keď je pravdivá. Podobné stanovisko možno nájsť u Carnapa v *Meaning and Necessity*. Túto základnú ideu detailne rozpracoval Davidson v [3]. Podľa Davidsona objasňovaním hlavných znakov nášho jazyka objasňujeme hlavné znaky reality.

Skôr, ako sa budeme venovať Davidsonovým postojom, je vhodné porovnať ich s prácami Fregeho, Tarského a Quina, ktorí do veľkej miery ovplyvnili pravdivostnú [truth-conditional] teóriu významu, ktorú rozvinul Davidson.

Frege zdôrazňoval dôležitosť demonštrácie toho, ako sémantické zložky viet determinujú ich pravdivosť, a navrhol spôsob, ako možno jeho prístup aplikovať na prirodzený jazyk. On, pravda, neuvažoval v termínoch všeobecnej teórie pravdy pre prirodzené jazyky, pretože ich považoval za defektné a nepoddajné, a preto navrhoval konštrukciu zdokonaleného jazyka, pre ktorý vymyslel sústavu označenia, ktorej syntax reflektuje zamýšľanú interpretáciu. Veril, že tento jazyk bude mať tú istú vyjadrovaciu silu ako významné časti prirodzeného jazyka. Tak či onak, podľa Davidsona sa nedá Fregeho metóda priamo aplikovať na skúmanie podstaty významu v prirodzenom jazyku ako takom. Čiastočne to pripisuje Fregeho skepticizmu týkajúceho sa prirodzeného jazyka, čiastočne neprirodenosti istých jeho inovácií

Významným prvkom Davidsonovej teórie je Quinova demonštrácia toho, že *holistický* prístup k problému jazykového porozumenia poskytuje empirický základ

¹ Táto štúdia vznikla v rámci vedeckého projektu VEGA 7031/0041/03 Sémantická analýza prirodzeného jazyka a aplikácie logiky

potrebný pre takúto teóriu. Davidson si uvedomuje, že metafyzické dôsledky, ktoré odvodzuje z teórie pravdy, si vyžadujú pristupovať k jazyku ako k celku, ktorého vlastnosti nie sú prostými funkciami vlastností jednotlivých jeho častí. Treba povedať, že Quine neprikladá holizmu takú metafyzickú dôležitosť ako Davidson, pretože pre Quina nie je teória pravdy kľúčovou ani vo vzťahu k ontológii jazyka, ani pri skúmaní logickej štruktúry jazyka. Navyše, Quine sa spoločne s Fregem nazdáva, že cieľom vytvorenia usmerneného (regimented) jazyka nie je ani tak hľadanie prostriedku na skúmanie prirodzeného jazyka ako jeho zdokonalenie. V skutočnosti ide Quine ďalej ako Frege, berúc usmernenie nielen ako prostriedok na vytvorenie lepšieho jazyka, ale aj na vybudovanie lepšej vedy. Podľa Quina metafyzika prislúcha jeho logike, a nie jazyku. Naproti tomu Davidson hľadá na logiku ako na prostriedok skúmania samotného prirodzeného jazyka.

Davidsonova inšpirácia pochádza predovšetkým z Tarského prác o pravde. Tarského teória pozostáva z vyčíslenia sémantických vlastností zložiek hovorového jazyka spolu s rekurzívnou charakterizáciou nekonečného počtu viet, ktoré môžu byť vyjadrené v takomto jazyku. Táto charakterizácia je postavená predovšetkým na Tarského pojme *spĺňania*, ktorý podľa Davidsona uvádza vety, ako aj nevetné jazykové výrazy do vzťahu k objektom sveta. Pri Davidsonových návrhoch je dôležitá taká aplikácia Tarského pojmového aparátu, ktorá umožní teóriu pravdy pre prirodzený jazyk odhaliť a vyjadriť *štruktúru jazyka*.

Každá adekvátna teória významu prirodzeného jazyka by mala spĺňať nasledujúce štyri podmienky:

- Musí byť schopná „priradiť význam“ každej vete uvažovaného prirodzeného jazyka.
- Musí ukázať, akým spôsobom sú pomocou L-pravidel konštruované vety jazyka L z konečného zoznamu L-slov.
- Musí poskytnúť potvrdenie toho, že význam viet jazyka L je založený na tom istom zozname pojmov ako samotné L-vety.
- Musí byť empiricky testovateľná.

Davidson sa domnieva, že teória pravdy pre jazyk L sa bude vzťahovať aj na teóriu logickej formy jazyka L a že odhalí aj ontologické predpoklady nášho jazyka, a povedie tak k metafyzicky relevantným výsledkom Z uvedených podmienok vyplýva, že každá adekvátna teória významu musí objasniť, ako význam viet ľubovoľného jazyka L závisí od významu ich skladobných slov. Ak by význam viet nebol funkciou významu slov, bolo by ťažké si predstaviť, ako sa možno naučiť jazyku L. Používatelia prirodzených jazykov majú schopnosť konštruovať a pochopiť vety, ktoré nikdy predtým nepočuli.

Podľa Davidsona takáto adekvátna teória významu musí potvrdzovať všetky vety, ktoré majú formu

- (1) *s* znamená *m*,

kde „*s*“ je označenie nejakej vety, ktoré špecifikuje jej štruktúru, a „*m*“ je výraz, ktorý určuje význam tejto vety. Davidson upozorňuje, že odvolanie sa na pojem významu vety je neužitočné, ak (1) preformulujeme na tvar

(2) *s* znamená, že *p*,

kde „*p*“ je veta označená ako „*s*“, pretože výraz „znamená, že“ je rovnako problematický ako pojem niečoho, čo je „významom“ vety. Preto Davidson preformuloval (2), nahradiac výraz „znamená, že“, výrazom „je *T*, vtt“, kde „*T*“ je nedefinovaný predikát. Idea tohto prepisu spočíva v tom, že „*p*“ označuje vetu, ktorá *znamená to isté (má ten istý význam)* ako veta označená ako „*s*“, ale pretože odvolanie sa na význam je nezrozumiteľné, treba nájsť vhodnejšiu náhradu. Ak zachováme podmienky kladené na „*s*“ a „*p*“ tak, ako boli uvedené (teda, že „*s*“ je deskripcia špecifikujúca štruktúru vety „*p*“), z hľadiska použitia ľubovoľného predikátu „*T*“, potom môže byť (2) preformulovaná na

(3) *s* je *T* vtedy a len vtedy, keď *p*.

Každý predikát, ktorý spĺňa túto podmienku, je materiálne adekvátny predikát pravdivosti Tarského typu. A to je bod, do ktorého chcel Davidson dospieť, lebo podľa neho „...je zrejmy vzťah medzi definíciou pravdy toho druhu, ktorého konštrukciu ukázal Tarski, a pojmom významu. Tento vzťah je nasledovný: Definícia poskytuje nevyhnutné a postačujúce podmienky pre pravdivosť každej vety a zadať podmienky pravdivosti je spôsobom zadania významu vety.“ ([3], 7). Povedať, že význam vety je daný stanovením jej pravdivostných podmienok, nebolo ničím novým, u Davidsona je však táto požiadavka zosilnená nárokmi v Tarského štýle, kladenými na tieto pravdivostné podmienky.

Hoci základný model Davidsonovho pravdivostno-teoretického prístupu bol poskytnutý Tarského sémantickou teóriou pravdy, tento prístup nie je príliš úzko viazaný na uvedený model. Pre Davidsonove zábery je postačujúce, že uvažovaný typ teórie pravdy poskytuje výpovede o podmienkach, pri ktorých je každá veta z jazyka *L* pravdivá. Budeme uvažovať jednoduchý prípad oznamovacej vety neobsahujúcej indexikály a ukazovacie zámená (to znamená bez referencií na jednotlivé časy, miesta a vyjadrenia alebo na objekty vybrané takými výrazmi, ako sú „tento“ a „ten“). Davidson vyberá teóriu, ktorá bude produkovať nekonečný počet výrokov vo forme

(4) *s* je pravdivé vtedy a len vtedy, keď *p*.

Ide o reformuláciu vety (3), kde pôvodný ľubovoľný predikát „*T*“ bol nahradený výrazom „pravdivé“. Tak sme získali explicitnú pravdivostno-podmienkovú formu, kde „*s*“ je štruktúrally opis vety a „*p*“ je samotná táto veta, pričom predmetný jazyk je zahrnutý v metajazyku, v ktorom sa opis „*s*“ nachádza. Ak sa predmetný jazyk a metajazyk líšia (napr. nemčina – slovenčina), „*p*“ bude nahradené prekladom vety označenej ako „*s*“.

Z hľadiska Davidsonových zámerov je dôležité, že počet mimologických axiém v teórii pravdy musí byť konečný, pretože ak by nebol – ak by sme zobrali za axiomy takejto teórie všetky konkretizácie zápisu (4), potom by bola porušená požiadavka (b). Tak vylúčil triviálne teórie s nekonečným schémami axiém a ohraničil pozornosť k teórii pravdy Tarského typu.

Pri Davidsonovom návrhu je dôležité pochopiť, že výraz „je pravdivé vtedy a len vtedy, keď“ nie je mienený iba ako zjavné alternatívne čítanie výrazu „znamená, že“, lebo tieto dva výrazy „je pravdivé vtedy a len vtedy, keď“ a „znamená, že“ nie sú synonymné. Kontext nasledujúci za „je pravdivé vtedy a len vtedy, keď“ je pravdivostný (truth-functional), zatiaľ čo kontext nasledujúci za výrazom „znamená, že“ taký nie je. Rozdiel je kľúčový, ak by bol funktor „znamená, že“ pravdivostný, t. j. extenzionálny, potom by všetky pravdivé vety znamenali to isté. Davidson sa tu prhovára za elimináciu „nejasného“ idiomu významu a za jeho nahradenie prístupnejším extenzionálnym idiomom pravdy a pravdivostných podmienok.

Tento postup akoby nasledoval Quinovo rozdelenie sémantických pojmov na dve skupiny. Prvá je naviazaná na tzv. *teórie referencie*, teda na extenzionálne teórie narábajúce s pojmom ako „denotuje“, „spĺňa“, „je pravdivé“, druhá obsahuje intenzionálne teórie významu postavené na pojmoch „synonymity“ a „analytickosti“. Podľa Quina sú teórie referencie filozoficky nádejnejšie a majú lepší tvar ako intenzionálne teórie, ktoré sú podľa neho nanifikované nejasnosťami samotného intenzionálneho pojmu významu. V tomto zmysle Davidson píše:

„Teória významu bude funkčná, keď poskytnete pre každú vetu *s* v uvažovanom jazyku partnerskú vetu nahrádzajúcu „*p*“, ktorá istým jasnejším spôsobom „priraduje význam“ *s*. Zrejším kandidátom na takúto partnerskú vetu je práve samotná *s*, ak je predmetný jazyk obsiahnutý v metajazyku; inak je ním preklad výrazu *s* do metajazyka. Ako posledný krok, sa pokúsme vyrovnat' s pozíciou, na ktorej je „*p*“, od bežného extenzionálne: za tým účelom odstránime nejasný výraz „znamená, že“ a zavedieme vetu, ktorá nahradí „*p*“ vlastnou vetnou spojkou a doplní deskripciu, ktorá nahradí „*s*“ jeho vlastným predikátom. Želaným výsledkom je

(T) *s* je *T* vtedy a len vtedy, keď *p*.

Od teórie významu pre jazyk *L* vyžadujeme, aby bez odvolávania sa na nejaký (ďalší) sémantický pojem dostatočne ohraničilo predikát „je *T*“ tak, aby bolo možné odvodiť všetky vety získateľné z *T*-schémy, keď sa „*s*“ nahradí štruktúrnou deskripciou nejakej vety z *L* a „*p*“ touto vetou.“ ([3], 6)

Použitý zvrät „odstrániť nejasný výraz „znamená, že““ naznačuje revizionistickú líniu Davidsonovho sémantického programu, ktorá je v súhlase s Quinovým revizionizmom Quine neraz zdôrazňoval, že „vzostup“ od bežného spôsobu hovorenia k exaktnejším idiomom logicky-informatívneho prejavu prináša lepšie uchopenie filozofických problémov, a to napriek tomu, že pri vzostupe od neformálneho k formálnemu spôsobu sa nezachováva všetko, čo bolo obsiahnuté v neformálnom spôsobe, teda formálny a neformálny prejav nie sú synonymné. To má na myslí Davidson, keď hovorí, že opustenie výrazu „znamená“ a zameranie sa na „pravdivé“ pri riešení sémantických problémov ustanovuje prechod, ktorý nielenže nahrádza uvažovanie o význame, ale poskytuje odlišný a poddanejší spôsob zaobchádzania so skupinou problémov doposiaľ spojených s uvažovaním o význame. Rozhodujúci krok v tomto

posune, ktorý spočíva v zaobchádzaní s pozíciou obsadenou s „p“ extenzionálne, je súhlasný s Quinovým náhľadom na tento problém.

Z uvedených Davidsonových úvah vidieť, že každá adekvátna formálna definícia pravdy by mala spĺňať práve Tarského kritéria adekvátnosti, čo požaduje Davidson od teórie významu. Predikát „je T “ a predikát pravdivosti sú rovnoznačné. „Je T “ je aplikované práve na všetky pravdivé vety z L . Podľa Davidsona teória významu pre nejaký jazyk L ukazuje, ako závisí význam viet od významu slov, ak obsahuje rekurzívnu definíciu L -pravdivosti. To si vyžaduje demonštráciu toho, ako sú pravdivostné podmienky pre vety determinované sémantickými charakteristikami zložiek týchto viet spolu so sémantickým významom ich štruktúry.

Už spomínaná požiadavka na teóriu významu je, aby táto spájala vety predmetného jazyka s vetami metajazyka tak, aby sme získali význam viet predmetného jazyka. Podľa Davidsona je plodnejšie odstrániť intenzionálny kontext a nahradiť ho extenzionálnym. Na otázku, ako to urobiť, sa ako odpoveď najviac ponúka použitie bikondicionálnej formy, pretože cieľom je dosiahnuť ekvivalenciu významov s a p . Forma zápisu „ $s \equiv p$ “ nie je vhodná, lebo by išlo o ekvivalenciu mena s výrokom, ale „ \equiv “ je výroková spojka. Vezmime si teda ľubovoľný predikát „ X “ a zviažme ho s „ s “. Dostávame dobre utvorený výraz „(s je X) $\equiv p$ “. Metajazyková veta p má „udelit význam“ výrazu s . Ak to robí, potom „... je X “ a Tarského predikát pravdivosti sú prinajmenšom koextenzívne a keďže žiadne iné čítanie výrazu „...je X “ sa neponúka, je veľmi vhodné interpretovať ho ako „... je pravdivé“.

K uvedenej substitúcii hovorením o význame hovorením o pravde je v rámci uvažovaného prístupu dôležité pripojiť pojem *interpretácie*. Davidson argumentuje, že pri interpretácii rozpravy niekoho iného bez ohľadu na to, či je táto rozprava v našom alebo v nejakom inom jazyku, požadujeme taký spôsob prejavu, aby veta „ p “ z metajazyka mala ten istý význam, aký má veta vyslovená dotýčným človekom, ktorá je označená ako „ s “.

Istý empirický test zisťujúci, či je Tarského podmienka splnená napr vetou „Schnee ist weiss“ je pravdivé vtedy a len vtedy, keď je sneh biely“, spočíva v kontrole, či používatelia nemeckého jazyka považujú výraz „Schnee ist weiss“ za pravdivý vtedy a len vtedy, keď je sneh biely. Davidsonova myšlienka spočíva v získaní významu hovorcovho výroku pomocou vyvolania tvrdení, ktoré považuje hovorca za pravdivé. Význam sa získa pomocou ovládnutia hovorcových konštantných presvedčení. Tu je uplatnený tzv. *princíp ústretovosti*, podľa ktorého sa používatelia jazyka vo všeobecnosti zhodujú na tom, o čo v danom prípade ide. Davidsonov názor v tomto bode je holistický – rovnako ako názor Quinov. Spočíva v tom, že za základnú jednotku interpretácie sa považuje jazyk ako celok a jednotlivé presvedčenia nie sú testovateľné individuálne, ale verifikácia a falzifikácia sú aplikovateľné iba na množinu presvedčení ako celok.

Davidson pri svojej definícii významu vychádza z Tarského pojmu pravdivosti, ktorý aplikuje na prirodzené jazyky, preto sa nemôže vyhnúť otázkam logických paradoxov, ktoré Tarski viaže na vlastnosť prirodzených jazykov, ktorú nazýva sémantickou uzavretosťou, a rovnako Tarského charakteristike prirodzeného jazyka

ako nevhodného na použitie formálnych techník deduktívneho odvodzovania pre ich konfúznosť a nestálosť.

Podľa Davidsona v otázke výskytu logických paradoxov poskytuje Tarského prístup serióznou odpoveď. Davidson si myslí, že paradoxy vznikajú v dôsledku príliš veľkorysého rozsahu kvantifikácie v prirodzenom jazyku, ale to jednak ešte nevyklučuje možnosť podať explicitnú definíciu L-pravdivosti pre ľubovoľný prirodzený jazyk L, jednak môže byť naša pozornosť kedykoľvek ohraničená na tie fragmenty prirodzeného jazyka, v ktorých je riziko výskytu paradoxov minimálne. Na druhej strane pripúšťa, že ak by bol uvažovaný prirodzený jazyk L tak vybrúsený, že bude umožňovať aplikáciu formálnych techník, malo by to fatálny dôsledok pre jeho projekt, keďže úlohou teórie významu nie je reforma, ale iba opis jazyka L.

Tarského pochybnosti boli sústredené na skutočnosť, že prirodzené jazyky sú rozrastajúce sa a meniace sa systémy a obsahujú také znaky, ako je vágnosť, indexovosť a mnohoznačnosť, ktoré sú iba ťažko formalizovateľné. Davidson predpokladá, že hoci určitá diskusia o „úpravách“ by mala nevyhnutne predchádzať transpozíciu Tarského teórie pravdy na prirodzený jazyk, keď začneme povoliť najmä fragmentmi a rozšíriteľnými zrejmosťami, možno krok za krokom prekonať všetky ťažkosti aplikácie.

IV.2. D. Davidson II.

Iný je pohľad Davidsona na Tarského teóriu pravdy v *The Structure and Content of Truth*. Stručne povedané, pripúšťa existenciu podstatného významu predikátu pravdivosti, ktorý nie je prítomný v Tarského definícii. Tarski síce definoval triedu pravdivých viet zadaním extenzie predikátu pravdivosti, ale nezadal jeho význam. Davidson navrhuje interpretovať Tarského formálne systémy ako empirické teórie jazyka. Výhodu takéhoto prístupu vidí v tom, že sa vyhneme dvom nevhodným, v súčasnosti bežným tézam o pravde. Prvá z nich tvrdí, že Tarského práca nie je adekvátna obvyklému chápaniu pravdy, teda ak chceme študovať sémantiku interpretovaných jazykov, musíme zvoliť iný prístup. Druhá téza vychádza z toho, že aj keď je Tarského verzia „pravdy“ iba rozúvodzovkovaciou metódou, hovorí všetko, čo sa dá o pojme pravdy povedať.

Davidson na rozdiel od uvedených dvoch stanovísk mieni, že aj keď Tarski povedal veľa z toho, čo máme vedieť o pojme pravdy, musí byť toho viac. V Tarského formálnej teórii mu predovšetkým chýba naznačenie toho, čo majú rôzne pravdivostné predikáty spoločné, a to musí byť podľa Davidsona súčasťou obsahu uvažovaného pojmu. T-konvencie na to nepostačujú. Rovnako mu chýba určenie charakteru prepomenia pojmu pravdy s pojmom presvedčenia a významu, ktoré považuje za podstatné.

Tarski detailne opísal, akú štruktúru musí mať pojem pravdy či v jazyku, alebo v myslení. Teraz musíme ešte určiť, ako identifikovať prítomnosť takejto štruktúry v ľudskom správaní. Tarski nikdy nezamýšľal definovať všeobecný predikát pravdivosti ani si nekládol za cieľ prekročiť hranice extenzionality. Uchopiť zmysel odlišný od extenzie nebolo súčasťou jeho projektu a nebolo preňho podstatné, že môžu existovať iné spôsoby charakterizácie tých istých vetných tried, ako boli jeho.

Za všeobecné znaky koncepcie pravdivosti, ktoré sa v Tarského teórii pravdy nachádzajú, považuje Davidson predovšetkým to, že trieda všetkých pravdivých viet akéhokoľvek jazyka s expresívnou silou prirodzeného jazyka nemôže byť charakterizovaná bez zavedenia takej relácie, akou je relácia spĺňania, spájajúca singulárne názvy a predikáty s mimojazykovými objektmi. Ak pokladáme spĺňanie za zovšeobecnenú formu referencie, potom Tarski ukázal, ako závisí pravdivosť viet od sémantických čít istých vlastných vetných častí.

Aj keď si Davidson uvedomuje, že Tarského formálne systémy nereflektujú všetky dôležité aspekty pojmov pravdy a referencie, navrhuje považovať predikáty pravdy a spĺňania vystupujúce v Tarského rekurzívnych charakteristikách za primitívne výrazy a Tarského definície za axiomatiku teórie pravdy. Postavenie takejto axiomatizovanej teórie pravdy je porovnateľné s postavením Kolmogorovej axiomatizácie pravdepodobnosti, ktorá jasne ohraničuje pojem pravdepodobnosti, necháva však otvorené také otázky, ako je pravdepodobnosť charakterizovaná ako relatívna opakovanosť, stupeň presvedčenia alebo niečo iné.

Súčasná názory na to, čo treba pridať k Tarského určeniam „pravdy“, aby bola adekvátnou reprezentáciou jej intuitívneho chápania, možno rozdeliť do dvoch kategórií: 1) tie, ktoré humanizujú tento pojem a robia z neho zásadne epistemický pojem, a 2) tie, ktoré podporujú istú formu korešpondenčnej teórie.

Mnohí súčasní filozofi sa domnievajú, že pravda je epistemický pojem. Aj keď to nevyjadrujú vždy explicitne, často to z ich názorov vyplýva. Koherenčné teórie pravdy sú obvykle „poháňané epistemickým motorom“, akým sú pragmatické charakteristiky pravdy. Antirealizmus M. Dummetta a C. Wrighta; Peirceova idea, že pravda je tam, kam dospeje veda, ak skúma dostatočne dlho; tvrdenie Richarda Boyda, že pravda je to, čo vysvetľuje konvergenciu vedeckých teórií, a takisto Putnamov „interný realizmus“, obsahujú alebo implikujú epistemický prístup k pravde. Aj Quine občas zdôrazňoval, že pravda je interná teórii sveta a v tom zmysle je závislá od nášho epistemologického postoja. Podľa Davidsona je relativizovanie pravdy vždy „symptómom infekcie epistemologickým vírusom“. Zdá sa, že to platí hlavne o Quinovi, N. Goodmanovi a Putnamovi.

V zdanlivom protiklade k tomuto názoru je intuitívna idea, že pravda je až na niekoľko špeciálnych prípadov úplne nezávislá od našich presvedčení. Podľa týchto intuícii je pravda „radikálne neepistemická“ (tak Putnam charakterizuje „transcendentálny realizmus“) či „transcendentná evidencia“ (Dummettova fráza pre realizmus). Ako Putnam, tak aj Dummett samozrejme oponujú takémuto náhľadu. Snaha o zaradenie uvedených dvoch názorov na pravdu naráža na problém chápania termínov „epistemický“ a „realistický“. Tvrdenie o podstatnom zväzku s epistemológiou zavádza závislosť pravdy od presvedčení či od iného postoja definujúceho filozofické použitie slova „realizmus“.

D. Davidson vo svojej eseji [4] načrtáva taký prístup k pojmu pravdy, ktorý odmieta obidva uvedené názory. Za ich negatívnu črtu považuje vyvolávanie skepticizmu. Epistemické teórie sú skeptické rovnako ako idealizmus či fenomenalizmus. Ich skepticizmus nespočíva v tom, že by považovali realitu za nepoznatelnú, ale

v tom, že redukuje realitu do takej miery, ktorá presahuje našu predstavu o nej. Na druhej strane realistické teórie popierajú, že to, čo je pravdivé, je nejakým spôsobom konceptuálne spojené s našimi presvedčeniami

D. Davidson vychádza z Tarského definície, považujúc pritom predikáty pravdivosti a splňania za primitívne a splňanie za veľmi všeobecnú verziu referencie. Ktorý z uvedených dvoch sémantických pojmov (pravda, splňanie) vezmeme za základný, to je z formálneho hľadiska otázka voľného výberu. Pravda, ako ukázal Tarski, je ľahko definovateľná pomocou splňania, ale zasa splňanie možno považovať za reláciu dávajúcu korektné chápanie pravdy. V otázke uvedeného výberu dáva Tarského práca podľa Davidsona neurčité signály. Skutočnosť, že pravdivosť viet je definovaná odvolaním sa na sémantické vlastnosti viet, napovedá, že ak ponúkne uspokojujúcu koncepciu sémantických vlastností slov (v zmysle referencie či splňania), mali by sme rozumieť pojmu pravdy. Na druhej strane kľúčová úloha T-konvencii akoby zvyrazňovala, že základným primitívnym pojmom je tu skôr pravda než referencia. Toto hľadisko je podľa D. Davidsona správne. Považuje za preukázané, že Tarského „príbeh pravdy“ sa nemôže uskutočniť bez priradenia sémantických úloh častiam viet, ale nie je tu prítomná žiadna apriórna potreba pochopenia pojmu referencie.

Takýto spôsob nazerania na teóriu pravdy je v protiklade s tradíciou. Podľa tradície nemožno porozumieť vetám bez toho, aby sme porozumeli slovám, z ktorých sa tieto vety skladajú. Porozumeniu viet musí predchádzať ovládnutie sémantických vlastností slov. Sémantické vlastnosti slov majú teda pojmovú prioritu, lebo práve ony vysvetľujú sémantické vlastnosti viet. V tomto spôsobe uvažovania musí byť niekde podľa D. Davidsona chyba, lebo nás privádza od zjavne pravdivého východiska k nepravdivému záveru.

Davidsonov zhŕňajúci pohľad na jazyk a pravdu je nasledovný: Pozorovaniu je prístupné použitie viet v kontexte a pravda je sémantický pojem, ktorému rozumieme najlepšie. Referencia a odvodené sémantické pojmy, akým je splňanie, sú na druhej strane teoretické pojmy. Nemožno klásť otázku o korektnosti týchto teoretických pojmov mimo otázky, či poskytujú uspokojujúci spôsob použitia viet. Prvým dôsledkom týchto reflexií je zdôraznenie centrálnosti postavenia pojmu pravdy pri porozumení jazyka. Práve naše chápanie tohto pojmu nám umožňuje dať zmysel otázke, či je teória pravdy pre jazyk korektná. Druhý hlavný dôsledok prezentovaného stanoviska poskytuje príležitosť jasne vidieť, v čom spočíva podľa Davidsona mylné chápanie pravdy v teórii pravdy Tarského typu. Tento omyl údajne spočíva v spojení s používateľmi jazyka. Otázka, či teória pravdy je pre daný jazyk, t. j. pre hovorca alebo skupinu hovorcov pravdivá, má zmysel iba vtedy, keď vety jazyka majú význam, ktorý je nezávislý od teórie. Ak vieme, čo robí vo všeobecnosti teóriu pravdy korektné aplikovateľnou na hovorca alebo skupinu hovorcov, môžeme povedať, že rozumieme pojmu pravdy, a ak budeme schopní povedať, čo robí takúto teóriu pravdivou, budeme môcť podať explicitný opis a možno aj definíciu pravdy.

Davidson si uvedomuje, že uvedený náhľad na relevantnosť spôsobu použitia jazyka vzhľadom na otázku adekvátnosti uvažovanej teórie pravdy relativizovanej na použitý jazyk nedáva definitívnu odpoveď na otázku, či je pravda radikálne neepistemická, ako tvrdia realisti, alebo zásadne epistemická, ako tvrdia iní. Istú odpoveď by

sme dostali, ak by bolo odôvodnené tvrdenie, že teória pravdy Tarského typu je korešpondenčnou teóriou pravdy. Teória takéhoto typu chápe pravdu ako istú korešpondenciu s realitou, čo zodpovedá klasickej forme vzťahu realizmu k pravde. Sám Davidson sa v istom období [5] hlásil k názoru, že Tarského teória pravdy ukazuje, ako tvoriť korešpondenčné teórie istého druhu. V súčasnosti priznáva, že sa mylil, keď nazýval takéto teórie korešpondenčnými teóriami.

Obvyklé výhrady proti korešpondenčnej teórii spočívajú v tom, že nemá žiadny zmysel navrhovať porovnanie nejakých slov či presvedčení so svetom, pretože takýto pokus musí vždy jednoducho skončiť získaním viacerých presvedčení. Tieto námietky vyjadril napríklad Otto Neurath, ktorý z týchto dôvodov prijal koherenčný pohľad na pravdu. C. Hempel vyjadril tie isté námietky, hovoriac o „fatálnej konfrontácii výrokov a faktov“. Rorty opakovane zdôrazhoval, vyjadrujúc sympatiu Deweymu, že v dôsledku korešpondenčného náhľadu na pravdu sa pojem pravdy stáva nepoužiteľný. Davidson hovoril predtým [3] viac menej to isté. Neskôr [4] už nepovažuje tieto námietky proti korešpondenčnej teórii za korektné. Za najoprávnenejšiu námietku považuje tvrdenie, že neexistuje nič zaujímavé alebo inštruktívne, s čím by mohli pravdivé vety korešpondovať. Problém svojho času nastolil C. I. Lewis. Vyzval zástancov korešpondenčnej teórie, aby určili fakt či časť reality alebo sveta, s ktorými pravdivé vety korešponujú. Lewis usúdil, že ak pravdivé vety s niečím korešponujú, musí to byť celé univerzum. Takto všetky pravdivé vety korešponujú s tou istou vecou. Frege prišiel k tomu istému záveru podobnou úvahou.

To je však podľa Davidsona totálna trivializácia pojmu korešpondencie. Relácia korešpondencie sa stáva nezaujímavou, ak existuje iba jedna vec, s ktorou korešponduje – relácia môže skolabovať na jednoduchú vlastnosť. Potom možno výrazy „s korešponduje s univerzom“, „s korešponduje s Pravdou“, ako aj „s korešponduje s faktmi“ menej zavádzajúco čítať „s je pravdivé“. Strawson poznamenal, že časti vety môžu korešponďovať s časťami sveta, ale požiadavka, že vo svete musí existovať čosi, vďaka čomu je veta pravdivá a s čím veta korešponďuje, keď je pravdivá, je z logického hľadiska absurdnou požiadavkou.

Za korektnú námietku proti korešpondenčnej teórii považuje Davidson námietku, že takáto teória neposkytuje entity, s ktorými by výroky (vety, tvrdenia) korešponďovali. To je preňho zároveň vážny dôvod považovať svoje niekdajšie zaradenie teórie pravdy Tarského typu medzi korešpondenčné teórie za chybu. Tento jeho názor vyplýval údajne z presvedčenia o dôležitosti realistickej koncepcie pravdy, podľa ktorej je pravda, a teda aj realita nezávislá od toho, čo niekto vie či predpokladá. Omyl spočíval v tom, že realizmus a epistemické teórie pokladal za jediné možné pozície. Za jediný legitímny dôvod nazvať tento svoj postoj istou formou realizmu považuje odmietnutie takého postoja, akým je Dummettov *antirealizmus*. Bol vtedy sústredený na odmietnutie doktríny, podľa ktorej realita alebo pravda závisia priamo od našej epistemickej sily. Teraz však považuje za márne ako odvrhnúť, tak akceptovať tvrdenie, že „reálne“ a „pravdivé“ je nezávislé od našich presvedčení, lebo jediný zjavný pozitívny zmysel, ktorý možno udeliť tejto fráze, je odvodený z idey korešpondencie – a to je bezobsažná idea.

Davidson klasifikoval koherenčnú teóriu pravdy ako teóriu epistemickú. Odvoláva sa pritom na hlavných zástancov tohto prístupu, akými boli Neurath a Carnap, pre ktorých bola uvažovaná konzistentná množina (pravdivých) tvrdení zjavne množinou presvedčení či viet pokladaných za pravdivé, pričom jej konzistentnosť bola postačujúcou podmienkou ich pravdivosti.

Podobne tvrdí Quine, že pravdivosť niektorých viet, ktoré nazýva pozorovacími, je viazaná priamo na skúsenosť. Ďalšie vety odvodzujú svoj empirický obsah zo svojho napojenia na pozorovacie vety a zo vzájomných logických väzieb. Pravdivosť výslednej teórie závisí potom iba od toho, ako dobre slúži vysvetleniu a predikcii pravdivých pozorovacích viet. Quine pripúšťa, že môžu existovať dve rôzne teórie rovnako schopné zdôvodniť všetky pozorovacie vety a navyše také, že žiadna z nich nie je redukovateľná na tú druhú. Quine v rôznych obdobiach uvažoval o tejto situácii rôzne. Podľa jedného spôsobu sú pravdivé obidve teórie. Davidson nevidí dôvod odmietnuť názor, že empiricky ekvivalentné teórie sú súčasne pravdivé alebo nepravdivé. Podľa iného Quinoveho názoru pre hovorca či uvažujúceho človeka bude pravdivá tá teória, s ktorou práve pracuje, a tá druhá bude pre neho v tom čase nepravdivá. Toto stanovisko môže ilustrovať, čo má Quine na mysli, keď hovorí, že pravda je *imanentná* [8]. Túto koncepciu imanentnosti či relatívosti pravdy netreba zamieňať s triviálnym tvrdením, podľa ktorého je pravda vety relatívna vzhľadom na jazyk, v ktorom je vyjadrená.

Obidve uvedené Quinove teórie môžu byť vyjadrené v tom istom jazyku a tým môže byť zvýraznená ich konfliktnosť. Je totiž ťažké pochopiť, ako môže byť tá istá veta bez indexových výrazov pre jednu osobu pravdivá a pre inú nepravdivá alebo pre tú istú osobu v istom čase pravdivá a v inom nepravdivá. Tieto ťažkosti sú zrejme spojené s pokusom importovať epistemologické úvahy do pojmu pravdy.

Aj z Putnamovho *interného realizmu* vyplýva, že pravda je imanentná, hoci nie relatívne vzhľadom na teóriu, ako je to u Quina, ale vzhľadom na úplný jazyk, ktorý je poznaný a triviálne korektný. Putnam mal však pravdepodobne na mysli silnejšie tvrdenie: Dve rôzne vety dvoch rôznych hovorcov si môžu protirečiť a byť pritom pre svojich hovorcov pravdivé. Davidson si ťažko dokáže predstaviť jazyk, v ktorom by mohlo byť toto stanovisko korektné vyjadriteľné. Putnam identifikuje explicitne pravdu s idealizovanou *tvrditeľnosťou* (*assertibility*), Putnam nazýva svoj realizmus „ľudským“ na odlišenie od klasického „metafyzického“ realizmu. Zdá sa však, že jediným Putnamovým argumentom na podporu tohto stanoviska je neakceptovateľnosť alternatívneho „metafyzického realizmu“, t. j. korešpondenčnej teórie. Nenamieta však proti možnosti existencie iného stanoviska.

Putnam sa hlási k Dummettovmu postoju v hlavnom bode – v epistemologickom stave pravdy. Rozdiel medzi nimi je v tom, že Putnam si je v porovnaní s Dummettom menej istý, že pravda je limitovaná tým, čo je definitívne zistiteľné, a teda aj menej presvedčený o nutnosti opustiť princíp dvojhodnotovosti. To aj vysvetľuje, prečo Putnam nazýva svoj náhľad formou realizmu, zatiaľ čo Dummett sa hlási k antirealizmu. Putnam si tiež myslí, že sa od Dummetta líši vo viazaní pravdy na idealizovanú zdôvodnenú (*warranted*) asertibilitu, namiesto Dummettovej (jednoduchej) zdôvodnenej asertibility [7]. Putnam tvrdí, že ak pravda závisí jednoducho od

oprávnenej asertibility, potom sa môže „stratiť“, t. j. veta môže byť pre istú osobu v istom čase pravdivá, ale neskôr sa stáva nepravdivou, keďže sa zmenili podmienky oprávnenosti, a to je podľa Putnama chybné. Dummett súhlasí, že pravda sa nemôže stratiť, ale nedokáže vysvetliť, ako môže byť zdôvodnená tvrditeľnosť (asertibilita) fixovanou vlastnosťou a súčasne vlastnosťou závislou od reálnej schopnosti ľudských hovorcov rozoznať, že isté podmienky sú splnené. Reálne schopnosti pribúdajú a ubúdajú a líšia sa od osoby k osobe – pravda nie.

Hlavný dôvod Dummettovho náhľadu je podľa Davidsona nasledovný: Teória pravdy Tarského typu ani nedefinuje, ani úplne necharakterizuje pravdu. Túto teóriu nemožno aplikovať na hovorca či skupinu hovorcov bez toho, aby k nej bolo pridané niečo, čo by ju viazalo na používanie jazyka. Jediný spôsob, ako to dosiahnuť, je podľa Dummetta, urobiť pravdu ľudsky zistiteľnou. Použitie jazyka musí byť funkciou toho, ako ľudia rozumejú jazyku, takže ak hrá pravda úlohu pri vysvetlení toho, čo znamená rozumieť jazyku, potom musí podľa Dummetta existovať niečo, čo určuje v postavení osoby s „konečnou evidenciou“, že daná veta je pravdivá. Davidson oceňuje silu tejto idey, ale považuje ju za ťažko akceptovateľnú. Robí totiž z pravdy vlastnosť, ktorú možno „stratiť“, a protirečí niektorým ďalším dôležitým intuíciám. Jednou z nich je spojenie pravdy s významom. Podľa Dummetta sme schopní rozumieť vete ako „Na tomto území nebude nikdy postavené mesto“ bez toho, aby sme mali nejakú predstavu, čo znamená pre túto vetu byť pravdivý, lebo pre Dummetta nemá táto veta či jej tvrdenie žiadnu pravdivostnú hodnotu. Druhou je spojenie pravdy s presvedčením. Podľa Dummetta môžeme rozumieť a veriť tvrdeniu, že na tomto území nebude nikdy postavené mesto, ale toto naše presvedčenie nemá žiadnu pravdivostnú hodnotu.

Napriek tomu, že Dummettovu identifikáciu pravdy so zdôvodnenou tvrditeľnosťou považuje Davidson za nepravdivú, dal by jej prednosť pred Putnamovým transcendentálnym realizmom, t. j. náhľadom, že pravda je „radikálne neepistemická“, teda že všetky naše výskumy, ako aj podložené presvedčenia a teórie môžu byť nepravdivé. Považuje ho totiž za nepochopiteľný ([1], 138-139). Nevidí však žiadny dôvod predpokladať, že realizmus a antirealizmus, vyjadrené v termínoch radikálne neepistemického či radikálne epistemického charakteru pravdy, sú jedinými spôsobmi vyjadrenia podstaty teórie pravdy alebo významu. Podľa Davidsona realizmus s jeho trvaním na radikálne neepistemickej korešpondencii požaduje od pravdy viac, ako môžeme pochopiť. Na druhej strane antirealizmus so svojím ohraničením pravdy na to, čo možno zistiť, oberá pravdu o jej úlohu intersubjektívneho kritéria. Treba teda hľadať iný spôsob nazerania na tento problém.

Teória pravdy na rozdiel od dohovorenej definície pravdy je empirickou teóriou o podmienkach pravdivosti každej vety v istom súbore viet. Takto chápaná teória je testovaná svojimi relevantnými dôsledkami – a to sú T-vety vyplývajúce z teórie. T-vety majú takto formu a funkciu prírodných zákonov – sú to univerzálne kvantifikované bikondicionály. Teória pravdy je teda teóriou opisu, vysvetlenia, pochopenia a predikcie základného aspektu verbálneho správania. Zostáva otázka, ako možno potvrdiť pravdivosť T-viet. Situácia je podobná ako pri iných axiomatických teóriách. Skôr, než môže byť takáto teória testovateľná alebo použitá, treba niečo povedať o interpretácii nedefinovaných pojmov. To isté platí o pojme pravdy.

Podľa Davidsona je omylom hľadať nejakú behavioristickú definíciu alebo nejaký iný typ explicitnej definície, či dokonca redukciu pojmu pravdy. Pravda je podľa neho jedným z najjasnejších a najzákladnejších pojmov, ktoré máme, a preto je neplodné snívať o jeho eliminácii v prospech niečoho jednoduchšieho či základnejšieho. Píše:

„Malo by byť jasné, že nedúfam v úspešné definovanie pravdy pomocou koherentnosti a presvedčenia. V porovnaní s presvedčením a koherentnosťou je pravda nádhorne transparentná a chápem ju ako východiskový pojem. Typickou črtou pravdy, aplikovanej na vyslovenia viet, uchovávanou v Tarského Konvencii T, je, že odstraňuje úvodzovky, čo stačí na to, aby sa pevne vymedzila oblasť jej aplikácie. Pokiaľ ide o jazyk alebo jeho užívateľa, nestačí len Konvencia T, musí sa zahrnúť aj všetko, čo sa prenáša od jazyka k jazyku alebo od jedného užívateľa jazyka k druhému... pravdivosť výpovede závisí len od dvoch vecí: od toho, čo znamenajú vyslovené slová a od toho, ako je svet usporiadaný. Neexistuje nijaký ďalší relativizmus vzhľadom na konceptuálnu schému, spôsob chápania vecí, hľadisko

Myslím, že z týchto jednoduchých úvah môžeme odvodiť dva závery. Prvý: pravda je korešpondencia s tým, ako sa veci majú.... Ak je teda koherentná teória pravdy prijateľná, musí byť konzistentná s korešpondenčnou teóriou. Druhý: teória poznania, ktorá pripúšťa, že môžeme poznať pravdu, musí byť ne-relativizovanou, ne-internou formou realizmu. Ak je teda koherentná teória poznania prijateľná, musí byť konzistentná s takouto formou realizmu. ([1], 137-138)

Adekvátny postup vidí v zisťovaní formálnych vlastností tohto pojmu, keď je aplikovaný na relatívne dobre pochopené štruktúry – na jazyky. Zostáva naznačiť, ako možno teóriu pravdy aplikovať na jednotlivých hovorcov alebo skupiny hovorcov. Korektná interpretácia jazyka jednej osoby druhou musí byť podľa Davidsona v princípe možná.

Korektná interpretácia, význam a podmienky pravdivosti sú nevyhnutne založené na dosiahnuteľnej evidencii. Wittgenstein, Dewey, Quine a mnohí iní zdôrazňovali, že jazyk je vo svojej podstate sociálny jav. Z toho nevyplýva, že pravda a význam môžu byť definované v pojmoch pozorovateľného správania. Požiadavka redukcie základných intencionálnych pojmov na nejaké iné, viac behavioristické, neurologické či fyziologické, je podľa Davidsona príliš silná. Ako ukázal, žiadny pojem z trojice *presvedčenie*, *želanie* a *význam* nemožno analyzovať pomocou ostatných dvoch. Podľa tejto argumentácie je vzájomná závislosť základných intencionálnych pojmov tak úplná, že je zbytočne dúfať, že by bol jeden z nich pochopiteľný nezávisle od pochopenia ostatných.

Ramseyom rozvinutá teória rozhodovania [9] pracuje s pojmami „presvedčenie“ („belief“) a „želanie“ („desire“). Znakom takejto teórie je to, že to, čo je určené na vysvetlenie – radové preferencie alebo výbery medzi alternatívami –, je relatívne otvorené pozorovaniu, zatiaľ čo mechanizmus vysvetlenia, ktorý obsahuje stupne presvedčenia a číselné hodnoty, nie je pozorovateľný. Vzniká tu problém to, čo je známe, teda rodové alebo jednoduché preferencie, sú výsledkom dvoch neznámych

veličín, stupňa presvedčenia a relatívnej sily preferencie. Ramsey riešil tento problém poukázaním na to, ako je možné získať výrok považovaný za rovnako pravdivý, ako je jeho negácia.

Takáto teória rozhodovania nepodáva definíciu pojmov presvedčenia a preferencie na základe neintencionálnych výrazov, ale používa intencionálny pojem ordinálnej preferencie medzi hrami či ich výsledkami, dáva tak obsah dvom ďalším termínom, stupňu presvedčenia a porovnania rozdielov v hodnote. K teórii rozhodovania musíme priradiť teóriu verbálnej interpretácie, t. j. spôsob vysvetlenia, čo mieni konajúci svojimi slovami.

Quinov prístup k významu je podľa Davidsona nápadne podobný Ramseyovmu prístupu k rozhodovaniu. Pre Quina sú kľúčovými pozorovateľnými vecami akty súhlasu a nesúhlasu spôsobené udalosťami vyskytujúcimi sa v dosahu hovorca. Z týchto aktov možno odvodiť, že hovorca je nútený istým druhom udalostí pokladať niektoré vety za pravdivé. Tu vzniká základný problém. Hovorca považuje vetu za pravdivú ako výsledok dvoch vecí: toho, čo považuje za význam vety, a toho, o čom sa domnieva, že nastáva. Problém je teraz v tom, že to, čo je relatívne priamo pozorovateľné interpretátorom, je výsledkom dvoch neporovnateľných postojov, presvedčenia a významu. Ako možno úlohu týchto dvoch vysvetľujúcich faktorov rozlíšiť a vytážiť z danej evidencie?

Quinovo riešenie sa v princípe, aj keď nie v detailoch, podobá Ramseyovmu riešeniu. Kritický krok v oboch prípadoch spočíva v nájdení spôsobu potvrdenia jedného faktoru, stáleho v istých situáciách, ktoré determinujú iné. Podľa kľúčovej Quinovej idey korektná interpretácia jedného činiteľa iným nemôže pripúšťať isté druhy a stupne rozdielu medzi interpretátorom a interpretujúcim vzhľadom na presvedčenie. V dôsledku toho interpretátor je oprávnený formulovať isté predpoklady o presvedčeníach nejakého činiteľa ešte predtým než začne interpretácia – a to je vlastne princíp ústretovosti.

Z uvedeného vidieť, že Davidson používa Quinovu metódu iným spôsobom. Zatiaľ čo Quine sa sústreďuje na podmienky úspešného prekladu z jazyka hovorca do jazyka interpretátora, Davidson zdôrazňuje to, čo potrebuje vedieť interpretátor o sémantike hovorcovho jazyka, t. j. to, čo je vyjadrené T-vetami odvodenými teóriou pravdy. Vzťah medzi uvedenými dvoma projektmi je nasledovný. Keď je daná teória pravdy pre hovorcov jazyka L obsiahnutá v jazyku interpretátora M, je ľahko možné vytvoriť manuál, ktorý prekladá z L do M. Opak je nepravdivý. Existuje veľa viet, ktoré môžeme preložiť bez toho, že by sme mali predstavu, ako ich vnoriť do teórie pravdy.

Možnosť pochopenia reči či akcie nejakého činiteľa závisí od existencie racionálnej kostry, ktorá musí byť vo všeobecnosti prijatá všetkými racionálnymi bytosťami. To znamená isté obmedzenie kladené na možné interpretácie viet považovaných za pravdivé, požadujúce od nich vzájomnú logickú konzistentnosť. Metóda, ktorú navrhuje Davidson pre interpretáciu pozorovateľných viet a predikátov, je v istých aspektoch podobná Quinovej metóde z *Word and Object*, ale v iných sa od nej odlišuje. Quinova metóda je reprezentáciou empiricistickej idey, podľa ktorej význam je závislý od evidencie, ktorú môže priamo dosiahnuť každý hovorca.

Davidsonov prístup je externalistický. Podľa neho je interpretácia závislá od externálnych objektov a udalostí, prístupných ako hovorcovi, tak aj interpretátorovi.

Podľa Davidsona sme teda zistili, že pravda sa musí nejako vzťahovať k postojom racionálnych bytostí. Tento vzťah vychádza z charakteru interpersonálneho pochopenia a závisí od vzájomne pochopených tvrdení, ktorých obsah je fixovaný rámcami a príčinami viet považovaných za pravdivé. Pojmové podchytenie interpretácie je teória pravdy. Pravda takto závisí od presvedčenia a je závislá od citových postojov.

LITERATÚRA

- [1] DAVIDSON, D. (1997): Koherenčná teória pravdy a poznania. In: D. Davidson: **Čin, myseľ, jazyk**. Archa, Bratislava, 134-159.
- [2] DAVIDSON, D. (1989): Meaning, Truth and Evidence. In: R. Gibson (ed.): **Perspectives on Quine**. Blackwell N. Y.
- [3] DAVIDSON, D. (1967): Truth and Meaning. In: J. W. Davis (ed.): **Philosophical Logic**, 1-19.
- [4] DAVIDSON, D. (1990): The Structure and Content of Truth. In: **Journal of Philosophy**, 279-328.
- [5] DAVIDSON, D. (1986): **Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson**. Blackwell N. Y.
- [6] GRAYLING, A. C. (1982): **An Introduction to Philosophical Logic**. Sussex, The Harvester Press.
- [7] PUTNAM, H. (1979): Reference and Understanding. In: A. Margalit: **Meaning and Use**. Reidel PC.
- [8] QUINE, W. V. (1969). **Ontological Relativity and Other Essays**. Columbia UP, N. Y.
- [9] RAMSEY, F. P. (1964) Truth and Probability. In: H. E. Kyburg – H. E. Smokler (eds): **Studies in Subjective Probability**. N. Y.
- [10] STRAWSON, P. (1971): Truth. In: **Logico-Linguistic Papers**. London.